

MİNBER

"Harput Ulu Cami Minberi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, Elazığ 1987, s. 29 vd.; Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Camii Minberi", *VD*, XXII (1991), s. 133 vd.; "Minber", *TA*, XXIV, 215-217; E. Diez, "Minber", *IA*, VIII, 335-337; J. Pedersen, "Minbar", *El²* (ing.), VII, 73-76; J. Golmohammadi, "Minbar", a.e., VII, 76-79; J. Burton-Page, "Minbar", a.e., VII, 79-80; G. S. P. Freeman-Grenville, "Minbar", a.e., VII, 80; Ayla Ödekan, "Minber", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 1259-1260.

ZEYNEP HATİCE KURTBİL

el-MİNĦÂC

(المنهاج)

Nevevî

(ö. 676/1277)

tarafından yazılan *Şahîh-i Müslim şerhi* (bk. el-CÂMÎ'U's-SAHÎH).**MİNĦÂC-ı SİRÂC**

(bk. CÛZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc).

el-MİNĦÂC fî ŞUABİ'L-İMÂN

(المنهاج في شعب الإيمان)

Ebû Abdullah el-Halimî'nin

(ö. 403/1012)

iman esasları, bazı fıkıh konuları ve ahlâk kurallarına dair eseri.

Kaynakların Halimî'ye nisbeti konusunda ittifak ettiği eserin adı müellifi tarafından *el-Minhâc* olarak zikredilmiş, muhtevasının ise imanın yetmiş küsur şubeye ayrıldığını ifade eden hadisin şerhi mahiyetinde olduğu belirtilmiş, ayrıca daha önce "şuabü'l-îmân" konusunda yazılan eserlere göre taşıdığı özelliğe temas edilmiştir. Kitabın daha sonra *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân* olarak adlandırılması Halimî'nin beyanlarının yanında konusunun belirtilmesi amacına yönelik olmalıdır. Sübkî eseri yaygın adıyla kaydederken İsnevî sadece *Şu'abü'l-îmân*'ı tercih etmiş, diğer âlimlerin bir kısmı Sübkî'yi, bir kısmı da İsnevî'yi takip etmiştir. Kâtib Çelebi ise kitabı *Minhâcü'd-dîn* şeklinde zikretmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1871).

Halimî mukaddimede eserin telif sebebini belirtmekte, planını kaydetmekte ve yöntemi hakkında kısa bilgi vermektedir. *el-Minhâc* on bölüm (kısım) halinde düzenlenmiş ve her bölüm alt başlıklara ayrılmıştır. Birinci bölüm iman mahiyetine dair olup burada kavramın etimolojisi, tanımı ve amelle münasebeti üzerinde durulmuş, özellikle ibadetlerin iman hayatının süreklilik ve etkinlik kazanma-

sındaki rolüne vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm iman artması ve eksilmesi konusuna ayrılmış, mesele oldukça geniş bir hacim içinde tartışılmış, *Enfâl sûresinde* (8/2) Allah'tan gelen âyetlere vâkîf oldukça iman artacağını ifade eden ilâhî beyanı yeni dinî hükümlerden haberdar olma şeklinde yorumlayan anlayışa ağırlık verilmiştir. Eserin üçüncü bölümü imanda istisna hakkındadır. Ashaptan itibaren bazı âlimler, ileriye mâtuf iman durumlarını bilemediklerinden, "Ben inşallah müminim" şeklinde bir ifade kullanmış, bu husus kelâm literatüründe "istisna" diye anılmıştır. Halimî burada istisna söyleminin doğru olmayacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Dördüncü bölüm "Elfâzü'l-îmân" başlığını taşır. Müellif bu bölümde kalpteki imanın dille ifade edilmesinin gereğini naklî ve aklî delillerle kanıtlamaya önem vermiş, hangi ifadelerin sahibine mümin ve müslim niteliği kazandırdığını açıklamıştır. Ardından müslümana kâfir demenin ve ileriki zamana bağlı olarak müslüman veya kâfir olma niyetinin dinî hükmü üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde mukallidin, ayrıca tereddüt içinde olup ihtiyaten müslümanlara uyum sağlayanın imanı, altıncı bölümde çevresine bağlı olarak iman veya küfür konumu düşünülebilen kişilerin hükmü ele alınmıştır. Bu gruplar müslüman veya kâfir ailelerin çocukları, savaşta elde edilen esirler ve aklî dengesi yerinde olmayan kimselerden oluşur. Yedinci bölümde ihtidâ eden âkil bâliğ kimse, henüz temyiz çağına gelmemiş çocuk, bu çağa ulaşmış olan küçük, cebir altında kalan savaş esiriyle azınlık haklarına sahip kişinin (zimmî) imanı tartışılmış, sekizinci bölümde ise fetret ehlinin dinî sorumluluğuna temas edilmiştir. Dokuzuncu bölüm, "iman etmemekle birlikte bunun çabası (istidlâl) içinde iken ölen kimsenin durumu" anlamında bir başlık taşıyorsa da bu bölüm muhteva açısından bir öncekinin devamı niteliğinde olup burada hak dine inanmanın imkânlarına sahip bulunan kişinin dinî sorumluluğu üzerinde durulmuştur.

1500 sayfa kadar bir hacmi olan *el-Minhâc*'ın ilk 180 sayfası, eserin dokuz bölümünü oluşturmakta, geri kalan hacmi ise onuncu bölümü teşkil etmektedir. "Şuabü'l-îmân" (imanın muhtevası, imana ircâ edilebilecek davranışlar) diye ifade edilebilecek bu bölüm yetmiş yedi alt başlığa (şube) ayrılmış, her birinin altında sık sık âyet ve hadislerle atıflar yapılarak açıklamalar getirilmiştir. İlk dokuz iman şubesi (imanî davranış) altı inanç esasına dairdir.

Allah'a iman konusuna ayrılan birinci kısmın baş tarafında müellif dikkat çekici bir gruplandırma ile esmâ-i hüsnâyî açıklamakta, ardından Allah'ın varlığı ve birliği konularını daha çok aklî istidlâllerle kanıtlamaktadır. Daha sonra nübüvve, kitaplara, meleklerle, kadere ve âhirete iman konuları işlenmektedir. On-on dokuzuncu kısımlarda sıralanan imanî davranışlar ilk zâhidlerin teliflerine benzer şekilde muhabet, havf, recâ, dua, tevekkül, peygamber ve ashap sevgisi, dine bağlılık, ilim öğrenme ve öğretme, Kur'an'a saygı gösterip hakkını eda etme mevzularını içermektedir. Kitabın bundan sonraki kısmında temizlik, namaz, zekât, oruç, i'tikâf ve hac ibadeti anlatılmaktadır. Müellif bu arada ibadetlerin dindeki yerine, bir kısım fikhî hüküm ve faziletlerine, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında yaptığı gibi aklî istidlâl açısından hikmetlerine temas eder. Ardından gelen elliye aşkın imanî davranış kısmı içinde cihad-ganimet, köle âzat etme, ayrıca adam öldürme ve hırsızlık gibi muâmelâta dair hususlar yer alırsa da bu meselelerin hukukî yönlerinden çok ahlâkî yönleri üzerinde durulmaktadır. Müellif geri kalan elliye yakın alt başlıkta imanın şubeleri olarak ahlâkî davranışları açıklar. Bunların bazısı âdâba, bazısı kötü huylara, diğerleri de ahlâkî erdemlere dairdir.

el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân, Ebû Hanîfe'nin temel İslâmî ilimler anlamındaki fıkıh kavramına sığdırdığı muhtevaya benzer bir içeriğe sahiptir. Eser, plan bakımından düzenli olmamakla birlikte Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ini andırmaktadır. Halimî, konuları yer yer Mâtürîdî'nin istidlâllerine benzer şekilde ilâhî hikmet çerçevesinde özgün aklî yaklaşımlar yaparak incelemektedir. Eserde 1600'e yaklaşan âyetle bu sayıyı aşan hadisin (neşredenin girişi, I, 8), ayrıca sahâbe ve tâbiine atfedilen birçok naklin yer alması dikkat çekicidir. Bu açıdan Halimî'nin nakilden hareket eden eleştirci bir Sünnî kelâmcısı olduğunu, *el-Minhâc*'ın da Ebû Hanîfe'nin fıkıh tarifine paralel olarak geniş mânasıyla bir usûlü'd-dîn kitabı niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Kâtib Çelebi, *el-Minhâc*'ı Alâeddin el-Konevî'nin ihtisar ettiğini (*el-İbtihâc muhtaşarü'l-Minhâc*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1559; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1268 [Fuat Sezgin bu numarayı 1628 olarak vermektedir, bk. GAS, I, 608]), ayrıca Üşmü'nin kitabı *Nazmü'l-Minhâc* adıyla nazma çevirdiğini ve Hatib eş-

Şirbîni tarafından şerhedildiğini kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1871-1872; ayrıca bk. *el-Minhâc*, neşredenin girişi, I, 33-34; Zirikî, V, 10; VI, 6). *el-Minhâc*'i ihtisar ettiği belirtilen (Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I, 349; Sezgin, I, 608; *DİA*, XXIV, 576) Abdülcelil b. Mûsâ el-Kasrî'ye ait eserin (*Şu'abü'l-îmân*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 1416/1995; nşr. Eymen Sâlih Şa'bân – Seyyid Ahmed İsmâil, Kahire 1417/1996) *el-Minhâc*'in muhtasarı değil "şuabü'l-îmân" türünde yazılmış bir başka eser olduğu anlaşılmaktadır. Hilmî Muhammed Fûde, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*'ın iki yazma nüshasına dayanarak dikkatsiz bir neşrinin gerçekleştirmiş (bk. bibl.), Veysel Kasar da eser üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır (*Halimî'ye Ait Şu'abü'l-îman Adlı Eserin Kelâm İlmindeki Yeri*, 2002, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmî M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I-III; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 8, 33-34; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), IV, 335; X, 134; İsnvî, *Tabakâtü's-Sâfiyye*, I, 405; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1047, 1871-1872; Brockelmann, *GAL*, I, 212; *Suppl.*, I, 349; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 308; Sezgin, *GAS*, I, 608; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 132; III, 7; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 10; VI, 6; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 214-215; Yusuf Şevki Yavuz, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 62; a.mlf., "el-Esmâ ve's-sıfât", a.e., XI, 422; Metin Yurdagür, "Halimî, Ebû Abdullah", a.e., XV, 341; Talat Koçyiğit, "Kasrî, Abdülcelil b. Mûsâ", a.e., XXIV, 576; Tahsin Özcan, "Konevî, Alâeddin", a.e., XXVI, 164.

METİN YURDAGÜR

MİN HÂCİ

(المنهجي)

Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Asyûtî (es-Süyûtî) el-Minhâcî (ö. 889/1484'ten sonra)

Şâfiî fakihî, tarihçi ve tevkî' kâtibi.

Kahire ve Mekke'de kendisiyle görüşen Şemseddin es-Sehâvî'nin naklettiğine göre Cemâziyelâhîr 813'te (Ekim 1410) Asyût'ta doğdu. Hayatı hakkında bilinenler, *İthâfû'l-aḥişşâ* adlı eserinin başında verdiği bilgiler ve Sehâvî'nin kaydettikleriyle sınırlıdır. Minhâcî nisbesini niçin aldığı da belli değildir. İlk eğitimini Asyût'ta aldı; Kur'ân-ı Kerim yanında *el-Ümde*, *el-Erba'ün en-Neveviyye*, eṣ-Şâtibiyye, *Minhâcü't-tâlibîn*, *Minhâcü'l-vüşûl* gibi metinleri ezberledi. Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî, Bisâtî, Necmeddin İbn

Abdülvâris, Zekiyyüddin el-Meydûmî, Şehâbeddin es-Sehâvî, Şemseddin el-Bûsîrî, Bedreddin İbnü'l-Hallâl'in ders hâkâmında bulunarak dinî ve edebî ilimleri tahsil etti. Kendisi henüz on-on beş yaşlarında iken vefat ettikleri bilinen Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî, İbnü'l-İrâkî, Şerefeddin el-Akfehî ve Kâriülhidâye gibi âlimlerin derslerini dinlediği kaydedilir. 842 (1439) yılında hacca giden Minhâcî, Mekke'de Takıyyüddin İbn Fehd'den bazı kitaplarını okudu, diğer bazı âlimlerden de faydalandı. 849'da (1445) Medine'yi ziyaret edip Mekke'ye döndü ve 857 (1453) yılına kadar burada mücâvir olarak kaldı. Daha sonra Kahire'ye gitti. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın yakın adamlarından Emîr Cânım el-Eşrefî ile dostluk kurdu; Halep ve Şam nâibliği sırasında onunla birlikte bulundu ve *Mezâhirü'l-esrâr* adlı eserinin başında belirttiği üzere kendisine tevkî' kâtipliği (müvakkî') yaptı. Bu sırada defalarca Kahire'ye gidip geldi. 874 Ramazanında (Mart 1470) Kudüs'ü ziyaret etti ve bu esnada Mescid-i Aksâ ve Kudüs'le ilgili *İthâfû'l-aḥişşâ* adlı kitabını yazdı. Özellikle edebiyat alanında tanınan Minhâcî'nin İbn Hacer hakkındaki kasidesini onun biyografisine dair eserine alan Sehâvî (*el-Cevâhir ve'd-dürrer*, s. 418-419), Mekke'de mücâvir olduğu sırada Takıyyüddin İbn Fehd'in *Nihâyetü't-Takrîb ve tekmilü't-Tehzîb* adlı eserine bir takriz yazdığını, bu âlimin torunu İzzeddin İbn Fehd'in sonraları Halep'te Minhâcî ile görüştüğünü ve bazı kasidelerini istinsah ettiğini, başka kimselerin de onun nazım ve nesirlerini kaydettiklerini belirtir.

Vefat tarihi kaynaklarda zikredilmemekle birlikte Carl Brockelmann, yazımını 23 Safer 875 tarihinde (21 Ağustos 1470) tamamladığı *İthâfû'l-aḥişşâ*'yı 880'de (1475) ikinci defa gözden geçirip düzenlediğini belirterek bu tarihten sonra öldüğünü söylemekte, diğer bazı çağdaş müellifler de bunu tekrarlamaktadır. Eserin İskenderiye Belediye Kütüphanesi'ndeki bir nüshasında (Tarih, nr. 217) 880'de tamamlandığı kaydedilmekte (Yûsuf Zeydân, III, 43), Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'ndeki yazma nüshanın (Tarih, nr. 327) üstünde de müellifin 880 (1475) yılında öldüğüne dair bir kayıt düşüldüğü belirtilmektedir (*İthâfû'l-aḥişşâ*, neşredenin girişi, s. 51). Ancak Minhâcî'nin *Cevâhirü'l-ukûd*'unu yayımlayan Muhammed Hâmid el-Fikî, müstensihinin müellif için kullandığı "Allah ömrünü uzun etsin" ifadesinden hareketle neşre esas aldığı Re-

ceb 889 (Ağustos 1484) tarihli nüshanın müellif hayattayken istinsah edildiğini belirtmektedir. Buna göre Minhâcî anılan tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Eserleri. 1. *Cevâhirü'l-ukûd ve mu'î-nü'l-kuḍât ve'l-muvakkî'in ve's-şühûd*. Müellif, 30 Cemâziyelevvel 865'te (13 Mart 1461) tamamladığı kitabın önsözünde daha önce yazılan vesâik ve şürût kitaplarını incelediğini, bunları kolay anlaşılır bir şekilde özetlemek amacıyla bu eseri yazdığını belirtir. Fıkıh bablarına göre düzenlenen kitapta konuya dair fikhî bilgiler mezhepler arası mukayeseli olarak verildikten sonra ele alınan konuya ilişkin belgelerin mahiyeti, biçimi ve ilgili terimler hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Eserin sonunda halife ve sultanlardan şeyhülislâm ve kadılara kadar bütün ileri gelen yöneticilere gönderilen yazılarda kendilerine hangi lakaplarla hitap edileceği belirtilmektedir. Eser Muhammed Hâmid el-Fikî tarafından yayımlanmış olup (I-II, Kahire 1374/1955) Mûs'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dûnî'nin neşri (I-II, Beyrut 1417/1996) buna önemsiz birkaç not ilâvesinden ibarettir. 2. *İthâfû'l-aḥişşâ bi-fezâ'ilü'l-Mescidi'l-Akşâ*. Mescid-i Aksâ ve Kudüs'ün tarihi ve faziletine dair on yedi babdan oluşan eser bazı yazma nüshalarında Celâleddin es-Süyûtî'ye, bazılarında Kemâleddin İbn Ebû Şerîf'e (ayrıca bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 5-6) nisbet edilmişse de önsözünde verilen bilgilerden Minhâcî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin İbn Hilâl el-Makdisî'nin *Müşîrû'l-ğarâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve's-Şâm*, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâ'ilü'l-Kuds* ile *Müşîrû'l-ğarâmî's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*, Ebû Muhammed İbn Asâkir'in *el-Câmi'u'l-mustaḥşâ fi fezâ'ilü'l-Mescidi'l-Akşâ*, Abdülvehhâb b. Muhammed el-Hüseyinî'nin *er-Ravzü'l-muğarras fi fezâ'ilü'l-Beyti'l-muḥaddes*, İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî'nin *Bâ'ışû'n-nûfûs ilâ ziyâreti'l-Kudsî'l-mahrûs* adlı eserleriyle diğer kaynaklardan faydalanarak ve kendi müşahedelerini de ekleyerek kaleme aldığı eseri Ahmed Ramazan Ahmed eklerle birlikte neşretmiştir (I-II, Kahire 1982). Kitabın bilhassa Mescid-i Aksâ ile ilgili bölümü açıklamalarla birlikte Paulus Lemming tarafından Latince'ye (Hauniae 1817), James Reynolds tarafından İngilizce'ye (*The History of the Temple of Jerusalem*, London 1836) çevrilip Celâleddin es-Süyûtî'ye nisbet edilerek yayımlanmıştır. Guy le Strange eserden seçmeleri İngilizce'ye tercüme etmiş ve alıntılarını yapıldığı İbn Hilâl el-